
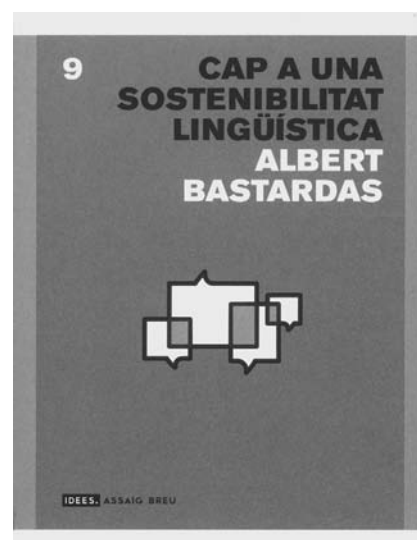
Albert Bastardas

Cap a una sostenibilitat lingüística

La diversitat lingüística no és res del passat sinó allò que utilitzen per comunicar-se quotidianament milions d'éssers humans que volen continuar vivint lingüísticament com ho han fet en el passat, sense que això hagi de ser cap obstacle per poder-se entendre i comunicar amb els membres d'altres grups (ps. 60-61)

La construcció del títol a partir del terme “sostenibilitat”, vinculat habitualment a l'ecologia i a l'economia, és un senyal clar de com l'autor afronta l'estudi de la sociolingüística; com també ho demostren les referències bibliogràfiques que utilitza. Albert Bastardas, en aquest breu assaig, com ja havia fet en treballs anteriors¹, a més de rebutjar la perspectiva dicotòmica i apostar pel paradigma de complexitat, aprofita conceptes i procediments d'altres disciplines científiques per aprofundir en la reflexió sobre el contacte de llengües. I no hi ha dubte que, en aquest sentit, les seves aportacions se situen entre les més destacades de la sociolingüística catalana, de tal manera que l'han convertit en un dels principals motors de l'impuls que el pensament ecolingüístic ha experimentat aquests darrers anys. Sense que la relativa brevetat sigui un obstacle, a *Cap a una sostenibilitat*

lingüística (Premi IDEES 2004, *ex aequo*), hi podem trobar pensaments originals i innovadors, tant sobre les característiques dels processos de substitució i de normalització lingüístiques com amb relació a la perspectiva que cal adoptar per estudiar-los. Els temes tractats van des de la necessitat d'una àmplia interdisciplinarietat en la recerca sociolingüística, a la possibilitat d'aprofitar el concepte de “sostenibilitat” en política i planificació lingüístiques, que complementa amb propostes de regulació lingüística amb la finalitat d'ordenar el multilingüisme perquè no condueixi a la substitució lingüística, és a dir per a la creació d'un multilingüisme sostenible. En aquest sentit, podem esmentar la proposta, agosarada en el nostre àmbit, de posar en qüestió la idea que la bilingüització social condueix necessàriament a la substitució lingüística; idea tan reiterada com indiscutida en la nostra literatura sociolingüística

Albert Bastardas: *Cap a una sostenibilitat lingüística* (2005). Barcelona. Centre d'Estudis de Temes Contemporanis i Angle Editorial. 71 ps.

més a mà. Segons l'autor, en la majoria de processos de bilingüització massiva que coneixem el desenllaç ha estat la substitució perquè aquest era l'objectiu perseguit; però, en un marc de multilingüisme sostenible, la bilingüització no hauria de conduir inevitablement a la substitució. La teoria de la sostenibilitat, precisament, pretén combinar i harmonitzar aquells aspectes i alternatives que semblen excloents. Per a Bastardas, “la sostenibilitat lingüística fóra un procés de

transformació gradual de l'actual model d'organització lingüística de l'espècie humana, que tindria l'objectiu d'evitar que la bilingüització o poliglòtització col·lectiva dels éssers humans hagués de comportar necessàriament l'abandonament de les llengües pròpies dels distints grups culturals" (p. 17).

Per fer possible l'aplicació d'aquesta proposta de multilingüisme sostenible, cal disposar d'instruments per a mesurar l'impacte sociolingüístic dels canvis en el camp econòmic, polític, educatiu, migratori, tecnològic, etc. "Ens cal arribar de pressa a models clars i funcionals dels ecosistemes sociolingüístics, saber-ne les interaccions entre els distints elements, quantificar-ho i, en la mesura que sigui possible, poder arribar a prediccions sobre la seva evolució i, en conseqüència, arribar a proposar les mesures [...] adequades des de la perspectiva d'una gestió sostenible del plurilingüisme". (p. 23)

L'autor distingeix tres tipus de situacions en què cal aplicar polítiques de manteniment del multilingüisme: a) Quan la bilingüització d'una comunitat es produeix per una incorporació a una estructura politicoeconòmica més extensa on queda en minoria; b) En els contactes horitzontals, bàsicament causats per moviments migratoris; c) Quan els fluxos migratoris es produeixen en societats receptores que no són independents i ja estan desequilibrades des del punt de vista lingüístic per actuacions anteriors. La determinació del model a aplicar en cada cas no és un procés senzill; hi intervenen, lògicament, molts d'altres factors: el grau de desenvolupament industrial, les característiques dels moviments migratoris, la fase en què es troba el procés de substitució lingüística, etc.

En parlar de l'ordenació de les funcions de les llengües, l'autor, com ja havia fet en treballs anteriors, recorre al concepte de "subsidiarietat", també manllevat, en aquest cas de la ciència política. En l'àmbit lingüístic, aquest principi podria resumir-se dient que "tot allò que pugui fer una llengua local no ho hauria de fer una llengua més global" (p. 24); és a dir, que, per defecte, la llengua preferent sempre hauria de ser la pròpia de la comunitat lingüística.

A la denúncia de falsedat que l'autor fa de l'afirmació que els membres de les comunitats subordinades han d'abandonar les seves llengües per poder desenvolupar-se i sortir de la pobresa (pàgs. 61-62), hi podríem

afegir que el seguiment d'aquestes recomanacions, més que tenir com a objectiu fer-los sortir de la situació de pobresa, el que sovint ha provocat ha estat l'obertura d'una via perquè fossin més fàcilment dominats pels grups que els ho recomanaven.

Pel que fa a la integració de la població immigrada, Bastardas proposa, en aquest marc de conservació de la diversitat lingüística, l'assumpció dels que anomena "principis consensuats de coexistència": 1. El principi d'estabilitat, desenvolupament i normalitat lingüístics del grup receptor; 2. El principi d'adaptació (intergrup i social) del grup desplaçat; 3. El principi de llibertat personal dels desplaçats respecte de la continuïtat dels seus elements culturals, intragrupalment. (pàgs. 52-53).

En la part final, Bastardas esmenta les prioritats que considera que han de tenir les actuacions a favor de la sostenibilitat lingüística, que van des del fre dels usos abusius de les grans interllengües i la dignificació de l'autoimatge dels grups lingüístics subordinats fins al control per aquests grups de l'espai comunicatiu propi, la reserva de funcions exclusives per a les llengües actualment subordinades i el compromís dels governs i les empreses en l'establiment de models lingüístics sostenibles.

El punt de vista de l'autor és especialment idoni per a analitzar la dinàmica del canvi lingüístic en les societats actuals, i especialment a la nostra. Si consideram, amb Bastardas, que al llarg de la història hi ha hagut dues grans causes que expliquen la ruptura dels ecosistemes lingüístics (les irrupcions migratòries i les absorcions polítiques i econòmiques), hem de convenir que, a la nostra àrea, actualment coincideixen ambdós factors de forma molt intensa. En aquestes circumstàncies, Bastardas sosté que, tot i els problemes que els grans canvis que es produeixen a les societats actuals suposen per a la continuïtat de la gran majoria de les comunitats lingüístiques, amb un model adequat ha de ser possible conjugar progrés i manteniment de la diversitat lingüística. ■

¹ A part de nombrosos articles en revistes especialitzades, en aquesta línia podem esmentar *Ecologia de les llengües. Medi, contacte i dinàmica sociolingüística* (1996) i els articles de diversos autors que, com a coeditor, va aplegar a *Diversitats. Llengües, espècies i ecologies* (2004).

Joan Melià

aquest mes...

L'AVENÇ 304 OCTUBRE 2005

EL DISTRICTE VÈ
Un retrat de Barcelona
Joan Roca, Jordi Castellanos, Paco Villar i Imma Merino

SALAMANCA, L'ALTRE REGIONALISME
ENTREVISTA A FRANCESC CANDEL L'excipitor amb sert
LA TORNA DE LA TORNA
LA CONSIDERACIÓ DE LA RUINA

EL Districte Vè, l'antic Barri Xino, ha estat sinònim, al llarg de bona part del segle XX, de la ciutat dels baixos fons, de la prostitució i de la marginalitat, però també de la vida bohèmia. La literatura, la fotografia i el cinema han contribuït poderosament a configurar un determinat retrat de Barcelona, un dels que ha fet més fortuna internacionalment. La reconstrucció del Raval, però, ha posat fi a aquella realitat. També trobareu un article sobre els papers de Salamanca, una entrevista a Francesc Candel, i la crònica cultural, entre d'altres.

I al novembre...

Entorn del 20-N
La sortida del franquisme

L'AVENÇ

Consell de Cent, 278, 1r 2a
08007 Barcelona
Telèfon 93 488 34 82
lavenc@lavenc.com
www.lavenc.com

Un món més perillós

Antonio Segura

*Senyors i vassalls del segle XXI.
Una explicació fonamental i clara
dels conflictes internacionals*
La Campana, Barcelona, 2004
366 pàgs.

El món posterior a la Guerra Freda no és, ni de bon tros, un paradigma d'estabilitat i resolució pacífica dels conflictes, de pau i progrés harmònic cap a la superació multilateral dels problemes socials, ecològics i econòmics que fan la vida difícil a milions de persones. Lluny d'això, hi proliferen els conflictes amb una gran càrrega de desestabilització, i s'albira a l'horitzó una acumulació de tensions que ben bé podrien esdevenir devastadores. Alex Callinicos ha pogut escriure en un llibre recent que «resulta difícil no pensar que aquest món es dirigeix cap a la catàstrofe». Alguns havien cregut que la desaparició de la URSS i la fi del conflicte bipolar que havia estructurat les relacions internacionals durant gairebé mig segle obririen camí a una mena de «pau perpètua». El fet de despertar d'aquest somni ha estat molt dur.

Els esdeveniments s'han succeït amb rapidesa, les guerres s'han encadenat, fins configurar un panorama complex en el qual cal posar una mica d'ordre conceptual, per tal de mirar d'entendre'l. D'altra banda, l'atenció creixent a l'escena internacional ha generat una veritable allau de llibres de signe molt divers. Per això és de gran utilitat aquesta aportació, que apareix en una col·lecció («Obertures», d'Edicions La Campana) que cal tenir sempre present. Aquest és un llibre bàsicament pedagògic i entenedor que ressegueix l'evolució de les relacions internacionals des de l'esfondrament de la Unió Soviètica fins a la invasió d'Iraq, és a dir, fins al present, bo i aturant-se en els eixos fonamentals de la nova constel·lació de conflictes.

És un llibre útil perquè sintetitza aportacions diverses però no perd mai de vista allò essencial. Dóna la importància que escau a la gran sotragada de

l'11 de setembre, que va alterar dràsticament l'escenari, però que, de fet, legitimà opcions d'alt risc que ja havien estat assumides pels nuclis de poder als EUA. Segura explica amb claredat el pensament dels anomenats neoconservadors i la voluntat imperial que hi subjau i en dibuixa les conseqüències. El context n'és la lluita per l'hegemonia mundial, pels recursos estratègics, per la presència a l'Àsia Central, i l'aparició d'un nou tipus de conflicte, «el conflicte asimètric», en el qual xarxes terroristes no territorials tenen una capacitat d'iniciativa sense precedents.

La fi de la Guerra Freda deixà els EUA com a única potència global, amb una capacitat militar infinitament superior o qualsevol rival possible. Alhora, es va anor definint una estratègia d'ocupació de buits de poder, adreçada sobretot a garantir interessos geoestratègics. La República americana, en contra de tradicions pregones, ha nodrit, de la mà dels neoconservadors (ara al poder), una vocació imperial decidida. Però això planteja tot de problemes, que l'autor destaca. Hi ha d'entrada, la inadequació de l'enfocament militar convencional davant el nou tipus de conflictes de base terrorista. Alhora, aquesta vocació imperial s'enfronta amb els mateixos dilemes de qualsevol imperialisme, deriva; de l'abast i el cost d'una presència militar amplíssima i, especialment, del lloc econòmic i financer de la potència dominant a escala mundial. Aquest aspecte, no gaire desenvolupat al llibre, és fonamental. Al capdavant, la potència militar i política es basa en la capacitat econòmica. Si bé els EUA compten amb un gran avantatge tecnològic, el seu pes econòmic és minvant, i la perspectiva financera s'enfosqueix progressivament. El pes demogràfic també minva, i la lluita pels recursos —el petroli, sobrerot— no fa més que agreujar-se. La voluntat d'evitar el sorgiment de qualsevol possible potència rival tindrà efectes profundament desestabilitzadors en un món que canvia acceleradament. La retòrica imperial improvisada (al voltant dels valors de la civilització, de la democràcia i dels drets humans), amb el gran llast d'una incoherència sistemàtica que li treu credibilitat, i que és descrita àmpliament en aquestes pàgines, serà cada vegada menys convincent. Vet ací el drama anunciat.

Gustau Muñoz

regals. De la mateixa manera que hi ha una obligació implícita de no rebutjar un regal, hi ha també una obligació de no rebutjar l'expressió de remordiment i la petició de perdó. A diferència dels intercanvis comercials, tant els regals com el perdó no tenen una utilitat immediata, però serveixen per a formar i refermar els llaços socials. Així, el perdó restaura la relació entre ofès i ofensor. Però no significa l'oblit ni l'esborrament de l'ofensa. Simplement la tatxa, la qual cosa vol dir que se la recorda i se la rebutja a la vegada. Per tant, si bé no hi ha una obligació general d'oblidar, sí que cal superar el ressentiment que ens acompanya quan ens sentim ofesos. I això és així, segons ens diu encertadament Margalit, perquè ens permet viure millor amb nosaltres mateixos i amb aquells amb qui volem formar comunitats de cura. □

Metafísica experimental

Jesús Navarro

Els dèficits de la realitat i la creació del món

Ramon Lapiedra
248 pp., 2004, PUV

Molts dels temes clàssics de la reflexió filosòfica no es poden abordar actualment sense tenir en compte els resultats de les ciències de la naturalesa, particularment de la física i de la biologia. Després de l'adveniment de la teoria de la relativitat, les idees sobre l'espai i el temps van ser profundament modificades i durant el primer terç del segle XX van ser àmpliament discutides. Contràriament a una llegenda que encara perdura en l'imaginari popular, els conceptes bàsics de la física relativista poden ser entesos amb uns coneixements rudimentaris de matemàtiques, la qual cosa no vol dir, ni de bon tros, que siguin intuïtius. Una vegada acceptada la hipòtesi, verificada fins ara pels experiments, que la velocitat de la llum en el buit és independent de l'observador que la mesure, no és difícil entendre i acceptar que dos observadors poden obtenir diferents resultats en les mesures d'interval temporal i espacial. Tampoc no cal ser expert en allò que en matemàtiques es diu matrius i tensors per a entendre que l'espai i el temps són entitats que no poden existir sense la matèria.

La situació és més complicada pel que fa a la mecànica quàntica. Aquesta es basa en

un quadre formal inevitable i no fàcilment simplificable, i duu a resultats que escapen a la intuïció més imaginativa, on la realitat es mescla amb les seues representacions i interpretacions. Sembla clar que l'ús d'un formalisme poc evident i encara menys intuïtiu faça absolutament necessària una interpretació. La qüestió en el cas de la mecànica quàntica és, però, que aquesta interpretació no és una mera traducció de termes matemàtics, sinó que d'alguna manera forma part essencial de la teoria. Avui encara aquesta interpretació és objecte de debat, continuació de l'iniciat ja en la dècada dels anys 1920 per protagonistes tan conspicus com ara Niels Bohr i Albert Einstein. El llibre de Ramon Lapiedra aporta certament elements interessants per a entendre els termes d'aquest debat. Més de la meitat del llibre es dedica als problemes relacionats amb la interpretació de la mecànica quàntica, com aborda el coneixement de la realitat objectiva, i quines en són les implicacions. Amb aquests elements, l'autor comença considerant dues qüestions epistemològiques clàssiques: determinisme i realisme. Està tot prèviament determinat per uns antecedents? Existeix una realitat prèvia a l'experiència i independent d'aquesta?

La mecànica quàntica és el marc teòric que ha permès la comprensió d'una gran quantitat de nous fenòmens, i que ha obert el pas a l'aparició de noves tècniques i nous invents. A més a més, està associada amb el major poder predictiu mai assolit en la ciència: en alguns casos, l'acord entre prediccions teòriques i mesures experimentals coincideix en onze xifres significatives. Però aquesta construcció intel·lectual tan reeixida té conseqüències conceptuals que poden repugnar a la nostra visió de la reali-

tat. Que imagine el lector que en una caixa s'ha col·locat una moneda. Després de fer-li unes quantes sacsejades, el lector té un 50 % de possibilitats d'encertar en quin «estat» (per utilitzar la terminologia quàntica) es trobarà la moneda: cara o creu. Però segurament no dubtarà mai que la moneda estarà en una d'aquestes dues possibilitats (a condició, naturalment, d'haver sacsejat prou la caixa per a evitar que la moneda quede plantada), i afirmarà que el fet d'obrir la caixa no servirà més que per a saber si ha encertat o no. Les coses no serien tan senzilles si la moneda fóra un objecte quàntic: la mecànica quàntica diria que l'estat cara o creu de la moneda no està definit, i és el procés de mesura (l'obertura de la caixa) el que el determina. En paraules tècniques, la situació de la moneda es caracteritzaria per una funció matemàtica, que conté ambdues possibilitats (cara i creu), i l'acte de mesura, que d'alguna manera implica una interacció entre l'objecte quàntic i un sistema macroscòpic, determina allò que en termes tècnics s'anomena el «col·lapse de la funció d'ona» a una de les dues possibilitats. Aquesta situació contraintuïtiva va dur Schrödinger a imaginar un experiment mental on, en comptes d'una moneda, es té un gat i, mitjançant un dispositiu adient, s'arriba a una superposició de gat viu i gat mort, cosa que és una aberració per a la nostra intuïció. Lapiedra dedica un capítol sencer a analitzar aquest experiment tan sàdic i a mostrar que encara que hi conté les dificultats conceptuals de la mecànica quàntica, de fet, l'anomenada paradoxa del gat de Schrödinger no és tal.¹

La idea del gat era mostrar una situació paradoxal en el món macroscòpic, però la qüestió es pot plantejar en termes d'objectes quàntics, com fa Lapiedra amb experiments

que involucren l'espín de l'electró. L'espín és una característica dels objectes quàntics que es manifesta en presència d'un camp magnètic, i fa que aquests s'orienten com si foren brúixoles microscòpiques. Convé aclarir que l'espín no és l'única propietat quàntica que desafia la nostra intuïció sobre la realitat, però sí que és aquella que permet dissenyar experiments relativament senzills, tot i mantenir la complexitat conceptual de què parlem. En el cas de l'electró, l'espín val $\frac{1}{2}$ i només hi ha dues possibilitats d'orientació, indicades com + o - (podria haver-se dit nord i sud, però aquests signes estan associats a operacions matemàtiques que generalitzen aquest cas particular). Aleshores, si ens preguntem en quin estat + o - es troba l'orientació de l'espín de l'electró, la resposta de la mecànica quàntica és que la pregunta no té sentit. Fins que no es faci una mesura per determinar-la, l'espín de l'electró no tindrà cap orientació, és el procés de mesura el que la crearà. Això significa, en paraules de Lapiedra, que darrere de qualsevol observació no hi ha sempre una realitat que funcione com un antecedent exhaustiu d'aquella observació, perquè la mateixa observació pot produir una part de la realitat observada. La realitat està en part determinada (el valor de l'espín), i en part és inexistent abans de la mesura (la projecció de l'espín). Amb una imatge suggestiva, l'autor parla d'una «realitat foradada», la realitat quàntica conté deficiències ontològiques.

En el llarg debat mantingut per Einstein i Bohr, el primer va imaginar un altre experiment mental. Juntament amb Podolski i Rosen, el 1935 van publicar un article intítulat «Pot la descripció quàntica de la realitat ser considerada completa?», que va originar els anomenats experiments EPR, per

les inicials dels seus autors. En aquest article s'analitza el cas de dos partícules amb una correlació d'espín tal que si la projecció d'una d'elles és + la de l'altra és -. La intenció era mostrar que la mecànica quàntica és incompleta, en el sentit que li falta alguna informació per a descriure el sistema; aquesta incompletesa de la teoria evitaria la disjuntiva paradoxal que sembla contenir la funció d'ona. Però Bohr va mostrar que les correlacions quàntiques fan que l'estat d'una partícula no pugui sempre ignorar els seus orígens, de manera que el debat no es va acabar. Val a dir que aquest tipus de qüestions, tot i que siguin fonamentals des d'un punt de vista conceptual, no ocupen ni preocupen la majoria dels físics en la seua tasca quotidiana. En general, els científics s'interessen per qüestions que puguen dur a prediccions, que hauran de ser verificades o falsejades per l'experiència o per la consistència interna de la mateixa teoria. En cas contrari, es tracta de qüestions que van més enllà del que pot fer la física, són qüestions meta-físiques en el sentit literal. D'alguna manera és el que volia dir Newton amb la seua frase «Hipotesis non fingo», quan confessava que no tenia cap explicació a l'origen de la gravetat.

Però el 1964, gràcies als treballs de Bell, aquests problemes es van plantejar en termes que poden arribar a ser contrastats pels experiments, així que es pot abordar l'estudi experimental de la metafísica. Bell va imaginar una sèrie de mesures de projeccions, segons tres direccions diferents, de l'espín de dos partícules. Si existeix una realitat d'aquestes projeccions prèvies a la mesura, tal com ens diria una estricta actitud realista, aleshores els conjunts de mesures haurien de satisfer una desigualtat, que Lapiedra demostra en apèndix. Però

aquesta desigualtat serà violada si l'embolic² de la funció d'ona fa que els espins de les partícules continuïn correlacionats encara que aquestes s'allunyïn a grans distàncies. Lapiedra discuteix a bastament en un capítol específic la desigualtat i les seues conseqüències. A partir de 1984, els experiments iniciats per Aspect han mostrat que no se satisfà la desigualtat de Bell, cosa que desautoritza la hipòtesi del realisme i confirma l'existència de la «realitat quàntica foradada per dèficits ontològics»: l'experiment sí que crea una part de la realitat. Com el lector pot imaginar, encara que Lapiedra no ho esmente per raons d'espai i per no desviar-se de la seua exposició, el debat sobre aquestes qüestions encara continua. Alguns físics pensen que potser una teoria a un nivell més profund que la mecànica quàntica podrà conciliar les nostres intuïcions sobre la realitat i les teories físiques, però de moment les coses són com són.

Una vegada discutit el problema fonamental del realisme i del col·lapse de la funció d'ona, Lapiedra dedica un capítol a discutir la possibilitat que els efectes quàntics puguen ser amplificats pel cervell humà i tenir conseqüències sobre el determinisme i el lliure albir. Aquesta és la part més original i més especulativa del llibre, amb reflexions i suggeriments personals, no deduïts inevitablement de la mecànica quàntica, però sí inspirats en les anàlisis que se n'han fet. És possible que darrere del funcionament del nostre cervell hi haja present la indeterminació quàntica? Deu tenir aquesta indeterminació res a veure amb el lliure albir? En un intent de plantejar aquestes qüestions en termes físics, parla l'autor d'una desigualtat semblant a la de Bell, amb l'ajut de la qual es podria mesurar el grau de

determinisme en els humans. Malauradament, no dona informació sobre quins són aquests experiments amb actes mentals ni quina és la desigualtat. Pensa potser en experiments telepàtics? No ho sabem, i l'autor ens deixa amb les ganes de conèixer-ne els detalls. L'últim capítol del llibre conté un bon resum divulgatiu sobre l'origen de l'univers, segons les teories cosmològiques actuals. Hom disposa actualment d'un esquema prou clar a partir de temps de l'ordre de 10^{-43} segons (temps de Planck, en llenguatge tècnic) després del gran esclafit o *big bang* inicial. I què hi havia abans? I abans de l'abans? La indeterminació quàntica impedeix parlar d'un no-res absolut, i les fluctuacions quàntiques permeten crear i aniquilar contínuament energia, en intervals de temps donats per les relacions d'incertesa. Les teories actuals no poden anar més enllà del temps de Planck, perquè cal una teoria quàntica de la gravitació. Sens dubte el lector deu haver sentit parlar de «teories de cordes» o «teories de tot», que són els intents actuals per acomplir el vell somni d'Einstein, d'unificar en un únic corpus teòric les quatre interaccions fonamentals de la naturalesa. Per a alguns, aquesta unificació, que representaria una teoria quàntica de la gravetat, resoldria tots els problemes conceptuals. Tot això és possible, però encara no s'ha arribat a construir la teoria.

El llibre es dirigeix a filòsofs, professionals o *amateurs*, en general a persones interessades en aquests vells interrogants. Per això l'autor evita escriure moltes expressions matemàtiques, i això fa que l'estil siga de vegades molt prolix. També, l'autor ha tingut presents físics interessats en qüestions conceptuals, entre la física i la filosofia. Però en aquesta relació de lectors potencials

del llibre caldria afegir de manera destacada els estudiants de física. Tenint en compte que aquests temes meta-físics no se solen tractar en els cursos de llicenciatura, hi trobaran una introducció senzilla i suggeridora a l'estudi dels fonaments de la mecànica quàntica. □

1. La figura que acompanya l'anàlisi de la paradoxa del gat conté un error trivial: tal com està representada, no existeix cap raig reflectit sinó dos raigs transmesos. Basta fer que el raig incident arribi de l'esquerra, com és la convenció usual, perquè tot siga correcte. Alternativament, es pot girar l'espill en un angle de 90° . Aquest error no afecta la discussió sobre la paradoxa, però pot complicar les coses al lector no familiaritzat amb els esquemes habituals dels físics.
2. *Embolíc* és l'afortunada traducció que fa Lapiedra de la paraula anglesa «entanglement». Amb aquest terme s'indiquen certs tipus de correlacions quàntiques que fan que un sistema siga més que la suma de les seues parts: no és possible assignar un estat quàntic definit a cada part per separat. La computació i la criptografia quàntiques trauen partit d'aquest embolíc.

No te'n quedis al marge

Els Marges

NÚMERO 76 - PRIMAVERA DE 2005

Vuit poemes
Vladímir Hófas
Sobre poesia i sobre la meua poesia
Toni Capó
Rilke pensat per Heidegger
Manuel Carbonell
Gide o Dostoievski?
Jordi Maló i Piquerols

La poètica postcrubista de Josep M. Junoy

Jordi Mas i Llober

Manuel Milà i Fontanals, traductor clandestí de Giambattista Casti

M. Néstor Malú Malú

Cartes de Salvador Espriu a Vilama Daví i a Manuel de Seabra

Vicent Martínez-Gil

Cami de sirgo que no es pot recórrer a peu
Simeu Sábates

tercera època

INFORMACIÓ I SUBSCRIPCIONS

www.elsmarges.com

www.lavenc.com

elsmarges@lavenc.com

Consell de Cent, 278 1r 2a

08007 Barcelona

tel 93 488 34 82

fax 93 487 47 76

Distribució: Enlace

L'ofici de ser i saber

A *Mentre parlem. Fragment d'un diari iniciàtic* (1991), Enric Sòria recollia anotacions del seu diari, des l'any 1979 al 1984. Ara, amb *La lentitud del mar*, en fa una nova selecció amb textos que van des del 1989 fins al 1997. Si el primer volum va concitar unanimitat elogiosa per part de la crítica, cal dir que aquest segon en supera, amb escreix, l'interès. El supera en densitat, en riquesa de món i d'idees, en escriptura.

Un bon diari és un llibre de llibres —Sòria en diu «repertori de mapes»— on podem trobar «dibuixat» el perfil de l'autor i del seu temps. Seguint gustos i vocacions, el diari de Sòria és un reflex de les seues lectures, dels autors predilectes, dels seus pensaments, de la vida quotidiana, de pel·lícules, de viatges... Transitant pels meandres d'anotacions i de comentaris podem establir el seu «mapa» o «mapes» predilectes. En un sentit ampli, la seua poètica. Però també en *La lentitud del mar* hi ha una disposició assagística que porta l'autor a exhumar tesis, posar en discussió (i en divagació) assumptes diversos, siguin filosòfics, sociològics, polítics...

Enric Sòria és «germanòfil» (empra la paraula amb tot el pesar del món per allò que recorda): estima la literatura alemanya, hi viatja de forma prou sovintejada, en coneix aspectes socials i culturals de diversa mena.

Durant l'època de les seues anotacions es produeix la caiguda del mur de Berlín, amb tot el que això ha comportat en la història occidental. Viu amb Heike, la seua parella, amb qui ha traduït diverses obres de l'alemany.

Pel que fa a la literatura alemanya i de la *Mitteleuropa*, hi trobem comentaris molt interessants sobre Elias Canetti, Mann (fill), Jünger, Magris, entre d'altres. Si Canetti és una passió, Jünger —l'oficial nazi que reflecteix l'experiència de guerra en els seus diaris—, una debilitat. Jünger transpira *malgré tout* una mena de mística especial que envesca l'autor per molts costats: la captació dels paisatges, l'observació moral d'accions i judicis en situacions excepcionals (un existencialista en diria «situacions límit»). Jünger, en *Radiacions* —escriu Sòria— «commou, informa i incita». En canvi, la ponderació de Claudio Magris, en la seua monumental obra sobre el riu Danubi, atrau comentaris ambivalents. L'escriptor valencià es rebel·la contra «l'anecdolari intencionat» que fa servir perquè, en alguns moments, «sense literatura prèvia

---

Enric Sòria
La lentitud del mar
Dietari, 1989-1997
Proa, Barcelona, 2005
358 pàgs.

[Magris] no sap mirar». A despit dels grans encerts i de la brillantor de moltes de les tesis del de Trieste.

El mapa literari de Sòria s'estén per autors i obres diverses. Seria fatigant fer-ne una taxonomia exhaustiva. Per les seues pàgines desfilen comentaris sobre Espriu, Pla, Fuster, Estellés... Les anotacions sobre aquests dos últims, coincidint amb els respectius soterraments, són boníssimes. A mig camí del retrat, la crònica de la cerimònia de traspàs i la digressió literària, l'autor hi deixa caure —amb una naturalitat que no li ha impedit captar allò essencial— la seua experiència lectora i el seu contacte humà. Les quatre pàgines sobre Estellés són una aproximació espectacularment evocadora («incitadora», que diria el mateix Sòria).

Ací trobem un altre element a destacar: el maneig extraordinari del retrat. Sòria és un bon escriptor d'idees, però

també és un gran retratista —ço és, un observador minuciós i profund. Només cal mirar les anotacions que fa sobre escriptors amics, com Vicent Alonso, Vicent Sanchis, Josep Piera... La seua mirada concita l'observació acerada i la delicadesa. És profunda i respectuosa. El «retratisme» connecta amb la capacitat per al dibuix evocador que fa de qualsevol viatge. Sòria és molt bon paisatgista.

El poeta —no oblidem l'obra poètica d'Enric Sòria, amb fites tan destacades com *Compàs d'espera* (1993) o *L'instant etern* (1999)— s'hi deixa veure de tant en tant. Ho fa amb la seua capacitat de síntesi, de selecció de la imatge significativa, d'equilibrar cervell i emoció o d'integrar-los.

És important el reflex del món cultural valencià, que fa l'autor, com ara les tertúlies amb poetes passionals o amb savis indescriptibles com L. V. Aracil. El pes dels comentaris literaris, però, no deixa darrere la multitud d'observacions i de reflexions sobre el món dels nostres dies (universalisme, nacionalisme, corrents de pensament o sobre esdeveniments històrics com ara la primera Guerra del Golf o la dels Balcans).

El món de Sòria s'alimenta d'una vasta curiositat. «Viure és fer preguntes, i voler contestar-les», escriu en un moment donat. Aquesta vasta curiositat s'estén al mateix individu que hi ha al darrere. Sòria es capbussa en «la química del jo», com ara es diu. Hi fa introspecció i ens mostra un subjecte insatisfet que recorre a l'escriptura com una necessitat vital d'«aclarir-se» i de «sentir-se». En sondejar el seu món íntim, l'autor es confessa (i si en tota introspecció hi ha el plaer de contemplar-se, en tota confessió hi ha el desig de ser absolt, que diu Michel Leiris). Açò és la part més singular de l'escriptura del jo. Derivada de l'ús de la primera persona, el subjecte n'assumeix la responsabilitat (actes, pensaments, emocions, sentiments). I se'n fa responsable, que no és llançar un *mea culpa*, sinó reconèixer la pròpia diversitat. El camí de l'escriptor d'Oliva, en aquest sentit, està ben traçat, i el diari en dona testimoni. Per a Sòria, activitat creativa i procés d'aprenentatge són el mateix. Mestre i deixeble, la mateixa persona. Aquesta aventura l'autor la designa amb un enunciat de sabor pavesià: l'«ofici de ser i saber».

Jo sóc el qui calla

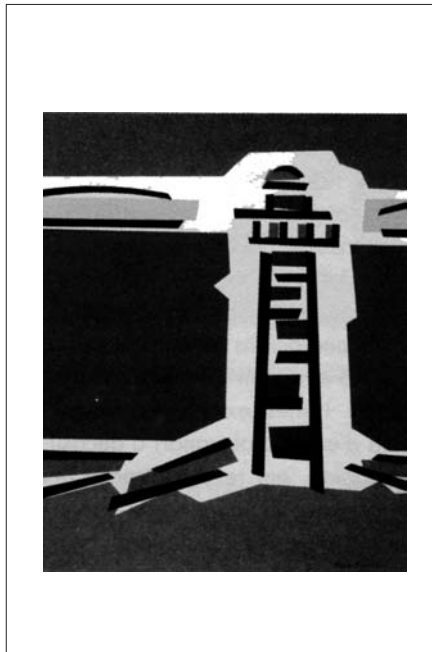
Quan un poeta i la seua obra han deixat petja en la nostra formació lectora o creadora és perquè hi ha hagut un punt exacte, de meravella o de trasbals, en què dos instants de vida s'han interferit mútuament. A partir d'aquesta interferència, qui l'ha copsada deixa de ser el mateix en una parcel·la més o menys considerable de la seua experiència literària; però també aquella força que actua primer —poeta, llibre, vers o paraula— pateix transformacions depenent de quines siguin les conseqüències de la incidència.

Amb Feliu Formosa puc recordar quan, com i quin poema exacte fou el que m'alertà que algú element estrany havia burlat el límit de les diferències: «vull dir que de vegades les tardes diuen que no hi ha solitud». Era l'any 1992, quan en feia sis de la publicació d'aquell *Semblança* d'on provenien les paraules revulsives, i vint de la data que Formosa ha fixat al volum de recopilació *Darrere el vidre* com a punt de partença del seu periple poètic. Per alguna circumstància que no sap de voluntats, el vidre fou aleshores pura transparència; una via de comunicació i no una barrera.

Semblança (1986) és el primer llibre de poemes publicat al marge de la que fou primera poesia reunida de Formosa, sota el títol *Si tot és dintre* (1980). Per a mi, un dels punts àlgids de tota la seua producció, aquell llibre deutor de Pedro Salinas, i, ara que faig una revisió a vista d'ocell, una prodigiosa biga mestra a banda i banda de la qual s'ha dreçat un edifici poètic de trenta anys racionalment organitzat.

Fins aquell 1986 hi va haver cinc títols: *Albes breus a les mans* (1973), *Llibre de les meditacions* (1973), *Raval* (1975), *Cançonner* (1976) i *Llibre dels viatges* (1978), a més de traduccions de Villon, de Trakl, de Brecht; l'escriptura del primer *Diari* (1973-1978), publicat el 1979; i, a nivell personal, l'experiència tràgica i totalitzadora de la mort de Maria Plans, dona de Feliu Formosa. De 1986 ençà han aparegut cinc llibres més de poesia: *Per Puck* (1992), *Impasse* (1992), *Al llarg de tota una impaciència* (1994), *Immediacions* (2000) i *Cap claredat no dorm* (2001).

Quan, l'any 1980, Joaquim Marco i Jaume Pont publicaren *La nova poesia catalana*, un estudi i antologia al voltant del fenomen poètic dels anys

setanta, Feliu Formosa hi aparegué amb el qualificatiu d'*outsider*, que els dos crítics catalans havien utilitzat per tal de personalitzar el pont que havien traçat des «del realisme crític a l'experiència interior». Tot i haver nascut deu anys aproximadament abans que els poetes considerats de la generació dels setanta, allò cert es que el 1973, l'any que Formosa publica els seus dos llibres primers, és també el de la creació a Barcelona de la col·lecció «Llibres del Mall», i, al País Valencià, l'any en què Amadeu Fabregat havia enllestit una antologia, *Carn fresca* (que apareixeria l'any següent), amb noms nous com ara Josep Piera, Salvador Jàfer o Joan Navarro, guanyador també el 73 de la primera convocatòria del Premi Vicent Andrés Estellés dels Octubre acabats d'estrenar.

Amb més o menys coincidències, aquell *outsider* que, potser per qüestió de dates o d'esdeveniments viscuts, no

encaixava en la *nova* generació —encara que sí que ho feia per afinitats estètiques— era, abans que res, un poeta voluntàriament *marginal* respecte d'ell mateix. Perquè, per circumstàncies professionals (Formosa és abans que tot un home de teatre) i personals, no ens ha de sobtar que la seua supervivència passara per la necessitat de delimitar una frontera entre un mateix i la seua creació artística; per desdoblarse entre qui viu, qui pateix, qui recorda des del dolor, i qui crea, qui imagina mons possibles, qui inventa personatges de ficció o qui s'empara en les paraules que escriví. La imatge del poeta apostat voluntàriament darrere del vidre és perfecta per tal d'aconseguir aquest efecte de protecció i de distanciament alhora. Als *Diaris*, en un apartat sense datar, però que podem situar entre el 1974 —any de la mort de Maria Plans— i el 1976, Feliu Formosa escriví: «Miguel Hernández diu: "Yo nada más soy yo cuando estoy solo". Jo podria dir: "Jo només sóc jo quan no sóc jo"; amb això expressaria que el teatre és l'única cosa que em pot salvar». Doncs bé, aquest «no ser jo», aquesta elaboració artística de la despossessió, del desdoblament o de la farsa, és una constant que no s'allunyarà del treball poètic de Feliu Formosa. A *Cançonner*, per exemple —el llibre sens dubte d'una intensitat emotiva més poderosa—, la persona estimada ha passat a ocupar una dimensió aliena al poeta i, per això, «tot és fora de mi». La comunicació entre les dues bandes és el record, el diàleg (com al teatre), l'escriptura, el poema, que alhora és també en el cas de *Cançonner* la prova infausta de l'absència de la dona. Vèncer aquest abisme és l'únic conhort. Els últims versos del llibre deixen sense alè, i no puc estar-me de transcriure'ls: «i tot acabarà en una abraçada / que serà la primera. No hi haurà / ni passat ni futur. Tot serà lògic. / I aquest poema mai no haurà existit».

Al llibre següent, *Llibre dels viatges*, el mateix títol se'ns pot revelar com una clau per a entendre aquesta intencionalitat d'anar-se'n d'un mateix, atès que amb un mateix només roman el buit, el *jo* desocupat del *tu*. D'una manera física, molt gràfica, l'extirpació d'un per un s'expressa així: «Jo sóc, senzillament, el qui se'n va».

Entre el títol anterior i el bellíssim *Semblança*, que ve després, hi ha una distància de vuit anys. Una distància

---

Feliu Formosa
Darrere el vidre.
Poesia 1972-2002
Ed. 62 - Empuries, Barcelona, 2004
336 pàgs.

---

que no és només cronològica. No és casual que la veu del poeta haja retrobat l'harmonia del món en un llarg poema d'amor estructurat en quinze fragments que són un cant a l'esperança i en contra del dolor i de la por. En dos grans moments de la trajectòria poètica de Feliu Formosa, els versos s'escolen sense subterfugis, s'engendren des de l'emoció punyent. I els dos corresponen a dos poemes d'amor, l'un en absència de la dona estimada, com un plany roent a la pèrdua; l'altre, un cant de benvinguda, de celebració del nou atzar feliç.

Després ve un llibre en què Formosa sembla saldar un gran i vital deute amb el teatre, *Per Puck*, on el poeta congrega referències, autors, textos, personatges de la història teatral de tots els temps; i on els límits entre la poesia, el drama, la realitat i les reflexions literàries al voltant de tots tres es desdibuixen. Una dedicatòria o un brindis a aquell mén personalitzat en el follet d'*El somni d'una nit d'estiu*, on, com diu Jordi Coca al pròleg de la primera edició, «el món es manifesta alhora terrible i banal».

Des d'*Impasse* a *Cap claredat no dorm*, l'últim llibre recollit i publicat dins *Darrere el vidre*, la veu poètica de Formosa passa per un procés de destil·lació a partir d'alguns punts centrals del seu pensament artístic. Els poemes d'*Al llarg de tota una impaciència* reflexionen al voltant del fet poètic des d'una contenció extrema. Per la seua essencialitat, adquireixen el to d'allò que fa anys es va denominar «poesia pura» i més recentment «poesia del silenci» i que no deixa de ser el desig de temptar el límit entre la paraula indispensable i el buit, el misteri segons el qual tot diu o tot calla.

Dins del mateix exercici de minimalisme, *Immediacions* és una proposta de reducció al mínim d'un pensament més profund i més extens. Expressats en forma d'un únic alexandri o decasíl·lab per poema, em resulta atractiu imaginar tot el que hi haurà hagut abans d'arribar a aquestes conclusions rotundes, aforístiques. No cal fer-hi massa suposicions, perquè el poeta mateix ho escriu així: «Del que he tatxat queden aquests poemes». En la resta hi ha la vida, els assajos, els dubtes, els temptejos, el que

s'oblida. El vers resultant és en la pàgina el mateix que una representació teatral és dalt de l'escenari: la selecció final entre un ventall ampli de possibilitats. Una opció, el risc, l'escriptor o l'actor i la seua soledat enfrontats al silenci, compromesos contra el silenci. Però, pel mateix raonament, si unes línies més amunt havia apuntat la decisió de Feliu Formosa d'optar per aquesta dualitat teatral, on és realment el jo que s'aferra a la vida? Quin és el veritable subjecte, el que mira a l'altra banda del vidre o el qui és mirat? El vers resultant o la matèria bruta on el vers s'ha gestat? No és això el que Formosa expressa en un poema inquietant, magnífic d'*Al llarg de tota una impaciència*? «Jo sóc el qui calla. / Des de la meua / condició de marbre, observo tantes / transparències». És el cercle infinit, l'instant pur en què tot torna a començar: «jo sóc el qui calla». El primer pas cap a la reconstrucció. Al cap i a la fi, escriu també el poeta, «¿no és bo el silenci / que conté / tots els interrogants?»

Maria Josep Escrivà